



Совет давлати ўзининг дастлабки концлагери учун жойни Шимолий Муз океанига туташ Соловец оролларида танлаган эди. Бу ердан кочиб кетиш ҳам, тирик қайтиб келиш ҳам амримахол эди. Урта Осиёдан Соловец оролларига бориб қолган аксар маҳбуслар биринчи йилнинг ўзидаёқ совуқдан қирқиб қолди.

Қамоқ муддатини ўташ учун бу ерга юборилган Боту фақатгина белгиланган вақтда - икки-уч ойда бир мартагина Тошкентдаги оила аъзолари билан хат ёзиш ва хат олиш ҳуқуқига эга эди. Бундай чекловларга қарамай, Валентина Петровна 1936 йилда тегишли идоралардан рухсат олиб, Ботунинг онаси ва синглиси билан бирга Соловец оролларига боради.

Ушбу машаққатли сафар қатнашчиларидан бири - шоирнинг синглиси Хайри Ходиева бундай ҳикоя қилган:

«1936 йили ойим, мен ва Эркили билан Наиманинг онаси уч киши бўлиб, ақам муддатини ўтаётган Соловкига бордик. Шамоллатиб қўймайлик, деб Эркилини атайин олмадик. Поездда Москва ва Ленинград орқали Кемь пристани (сув бекати)га етиб қолдик. У ерда беш-олти кун туриб, ҳар куни учрашув жойига бориб турдик. Соловкига сургун қилинган маҳбусларни пароходда шу ерга олиб келишар экан. Ақам Соловкига сургун қилингани ва бу ерда иқтисодчи бўлиб ишлаётганидан мамнун эканини айтди. У уйдагилар, болалар, айниқса, жажжигина Наима хақида кўпгина саволлар берди. Ўзи ётган жойга гуллар экиб, уларга қараб, болаларининг бўйи қанчага ўсганини тахмин қилишлари хақида сўзлаб берди.

Ақам жуда меҳрибон киши эди. Ҳаммага ёрдам берарди. Агар бирор киши ундан ёрдам олишни ўзи учун ор деб билса, уни қандайдир йўл билан қўллаб-қувватлаш учун қийим-кечакларини арзон-гаровга ҳам берарди. Ўзининг эса бор-йўғи биттагина костюми

бўлган...

Биз акамиздан кўплаб хат олардик - улар ЖЭКа карашли уйнинг болохонасида қолиб кетган. Уша вақтда одамлар тинтувдан кўриб, ҳеч нарсани саклашмаган: хатлар ва китобларни қудукка ташлашган. Акам туфайли ҳамма қариндош-уруғларимиз таъқиб ва таъйикка учрашган...

Эсимда бор, Ҳамза номидаги театр сахнасида «халқ душманлари»нинг қирдикорларини тасвирловчи асар қўйилган. Бу асарнинг қахрамонларидан бири Боту эди...»

Боту туфайли хотини ва норасидалари, айниқса, азоб-уқубатга тўла ҳаётни бошдан кечиришди.

Эри қамокка олинган, Валентина Петровна ҳар эҳтимолга қарши, ўгли Эркини Ашхободга, отасининг ҳузурига юборган эди. Эрки бегона шаҳар ва бегона муҳитда азбаройи зериккани ва ётсираганидан Тошкентга яширин равишда қочиб қелиш режасини тузади. Аммо у йўлда адашиб, тасодифан Эронга бориб қолади. Қариндошлари Эркини сотиб олишга мажбур бўладилар. У Тошкентга қелиб, Сиддик ва Юнус амакиларининг уйида яшай бошлайди.

Эрки Тошкентдаги Шумилов номи мактабнинг учинчи синфида ўқир экан, Мунаввар Аҳмаджоновна деган ўзбек тили ўқитувчиси синфга кириши биланок бундай сўзларни айтади: «Болалар, биласизларми, бизнинг ҳукуматимизда халқ душманлари уя қуриб олишган экан. Акмал Икромов, Файзулла Ҳўжаев, Сегизбоев, Манжара...» Ўқитувчи «халқ душманлари»нинг номларини бирма-бир нафрат билан санар экан, Эркига қараб, дейди: «Мана, синфимизда сизлар билан ёнма-ён Эрик ҳам ўқияпти. Ёмон бола эмас, ўқишлари ҳам яхши. Аммо унинг отаси ҳам мамлакатимизга буржуйлар, капиталистлар, бойлар ва босмачиларнинг қайтиб қелиб, ҳукмронлик қилишини истаган душманлардан экан...» Эрки ўқитувчининг бу сўзларини тинглар экан, қўллари беихтиёр партанинг эгма тахтасини ошиқмошиқидан ажратиб олади ва тура солиб, шу тахта билан ўқитувчининг бошига туширади...

...Орадан бир қанча вақт ўтиб, Эрки Ходиев Олой бозорида собиқ ўқитувчисини тасодифан учратиб қолганида, ўша тахтанинг излари унинг манглайдан хали ҳам кетмаган эди...

Боту қамокка олинганидан кейин Валентина Петровна эрининг совет давлати олдида мутлақо гуноҳсиз, аксинча, ватанпарвар, халқпарвар, тараккийпарвар, ажойиб инсон эканини айтиб, қирмаган эшиги қолмайди. Аммо бирор идора раҳбари унинг сўзларига қулоқ осмайди. 1941 йил июлида эса унинг ўзи қамокка олиниб, 10 йиллик қамок жазосини ўташ учун Магаданга юборилади. 15 яшар Эрки билан 13 яшар Наима энди онасиз ҳам қоладилар.

Ўзбекистон НКВДсининг ўша қўнларда қабул қилган қарорига қўра, Боту оиласининг бошқа аъзолари ҳам сўргун қилиниши лозим эди. Аммо, Эрки билан Наи-мани тақсимот пунктига олиб борганларида, икки дийдираган ва кўз ёшлари шашкатор оқиб турган болани қўрган ходималардан бири раҳми қелиб, Ботунинг ота-онаси қўлида қолишига ижозат беради.

Лекин орадан кўп ўтмай, бошқа «халқ душманлари»нинг 15-16 ёшга тўлган фарзандлари қатори, Эрки ҳам қамокка олинади. Аввал унга 10 йил берилади, кейин бу муддат 4 йилга қисқартирилади. Ва Эрки Ходиев бу муддатни ўтаб, 1946 йилда озодликка чиқади.

1950 йили Валентина Петровна ўн йиллик қамок жазосини совет мамлакатининг энг дахшатли жойларида тўла ўтаб, омон-эсон фарзандлари бағрига қайтиб қелади. Шу

вакtda Наима Махмудова институтни битириб, Хивага йўлланма олган эди. Эридан жудо килинган, уйи тортиб олинган, Тошкентда яшаш ҳукукидан маҳрум этилган Валентина Петровна болалари билан Хивага йўл олиб, 1958 йилда оклангунига кадар ўша ерда яшайди.

1937 йилнинг мудҳиш воқеалари бошлангандан кейин Боту яширин равишда Тошкентга олиб келинади, сўнг Москвага олиб борилиб, 1938 йил 9 май куни совет давлатининг ашаддий душмани сифатида отиб ташланади.

Боту шу тарзда яқин орада дийдор кўришиш ҳақида фарзандларига берган ваъдасини бажара олмайди.

Ботунинг фожиали ҳаёти ва тақдири тўғрисида кўп сўзлаш мумкин.

Аммо ҳамма нарсанинг меъёри бўлади. Жабрдийда шоир тўғрисида ҳам узок сўзлаб, китобхоннинг сабр косасини тоширмокчи эмасман.

Агар ҳурматли китобхонлар ушбу муқаддима сўзларини ўкиб, катагон даврининг бегуноҳ қурбонларидан бири - оташин шоир ва жамоат арбоби Боту ҳақида бирор тасаввурга эга бўлиб, унга нисбатан ўзларида ҳурмат туйғусини ҳосил қилган бўлсалар, камина ўз вазифамни бажарган бўламан.

Энди ушбу муқаддимани бутун умри давомида Боту ҳақидаги ҳаёллар билан яшаган, унинг соғ-омон қайтиб келишини кутган ва унинг шоир сифатида ҳаётга, китобхонлари бағрига қайтиши учун кўп ишлар қилган Валентина Петровна Васильеванинг қуйидаги сўзлари билан тугатсам:

«Замон яхши ишни ҳам, ёмон ишни ҳам ўзи билан бирга олиб кетади, аммо тарих қолади. Кишилар авлодларга мерос бўлиб қолувчи ишлари ва хатти-ҳаракатлари билан[^] жўшқин уммонга йнтйилган дарё тўлкинлари сйнгари, Халқ ва инсоийят тарихига қирйб қоладилар.

Агар ийсон ўзи учун яшамай, аксинча, бошқалар учун, келажак авлодларнинг бахт-саодати учун яшаса, миннатдор авлодлар уни асло унутмайдилар».

Махмуд Ходиев - Боту ана шундай чин инсонлардан эди...

Махмуд Ходиев Боту

"Танланган асарлар" китобидан